

безпосереднім спогляданням Божественної Основи як матеріального, так і ідеального. При цьому Максим був не просто містиком, а саме християнським містиком. Його містицизм є теїстичним, Логосо-центричним, ґрунтується на спогляданні Писання і таїнств, а не лише людини і світу. На цьому попередньому висновку щодо характеру системи Максима Єпіфанович завершує свій прекрасний систематичний виклад теології Сповідника. Єдиним загальним недоліком цього викладу є те, що при цілому ряді очевидних аналогій між вченням Максима і неоплатонізмом Єпіфанович не робить необхідних історико-філософських висновків про Сповідника як центральну фігуру східно-християнського неоплатонізму.

Наше дослідження дало можливість зробити висновок, що С. Л. Єпіфановичу вдалося реконструювати систему Максима. Єпіфанович показав системність відбору Максимом матеріалу для власної теології від попередників, довів системність самого мислення Максима, показав наявність у нього власної суми теології грецької патристики — суми, що, на жаль, так і не була записана у вигляді окремого твору. Сучасні дослідники стоять лише перед завданнями більш глибокої історико-філософської інтерпретації системи і виявлення всієї оригінальності неоплатонізму Максима в порівнянні не лише із античними неоплатоніками, але й Псевдо-Діонісієм. Саме таке завдання, в разі його виконання, стало б достойним продовженням справи видатного київського патролога С. Л. Єпіфановича.

*Р.Горбань** (м. Київ)

ПРЕДМЕТ ТЕОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

Одна з головних проблем, яку висуває перед собою сучасна думка, — це проблема наукового і філософського поглиблення того, що називаємо „історією”, „діяннями світу”, „історичним”. У площині християнської думки вона знаходить, з одного боку, якусь особливу позицію, бо християнство реалізується в історії, а з іншого натрапляє на певні додаткові труднощі, які набирають форми дилем: історія – віра; історичні знання – Об’явлення (Боже); історія – християнство. Це вимагає нового підходу до історії, християнства, християнської думки.

Історичне мислення, тобто спостереження оточуючої нас дійсності під кутом діянь, розвитку – одна з найбільш значущих тенденцій сучасної думки. Значення „історичного” зростає надзвичайно інтенсивно і то в подвійному плані: як усе ширше і глибше зацікавлення історією як тим, що відбувається і в який спосіб, а також як всеобіймаюче глибоке проникнення „історичного” в різні науки, а у зв’язку з цим і спроб наукового, глибшого та систематичного представлення „діянь світу”, „історії”, споглядання дійсності крізь призму „історичного” [Бердяев Н.А. Смысл истории. Опыт философии человеческой

* Р.Горбань Р.А. – здобувач Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

судьбы. — Париж; 1969. — С. 8-12].

У сучасних історіософських спробах побудови історичних синтез, які охоплюють усю дійсність, появляється все більше різноманітних напрямків.

Напрямки історичних досліджень характеризують достатньо динамічні тенденції сучасної теологічної думки. Оскільки давніше займались передовсім статичною структурою дійсності, ставлячи в науці і в житті питання: яка вона, яка її форма, будова, складові елементи, тобто есенційні категорії, і скоріш категорії простору і місцезнаходження, настільки сьогодні, завдяки інспіраціям історичної думки, більше звертається увага на динаміку дійсності, питаючи при цьому про те, як вона розвивається, реалізується, „стається”, який її початок і кінець, яким правилам розвитку і змін підлягає, тобто ставиться питання про екзистенційні категорії, скоріш – питання буття і часу [Bartnik Cz. S. *Teologia historii*. — Lublin; 1999. — S. 32]. В цей спосіб відбувається найбільш цінне доповнення традиційної абстрактної і метафізичної думки.

Нашим завданням є проаналізувати головні тенденції теологічної думки на шляху становлення та розвитку нової дисципліни – теології історії, яка досліджує і систематизує процес людської історії в її релігійному аспекті.

Попередницею теології історії була, без сумніву, філософія історії. Обидві тенденції – як філософська, так і теологічна – були властивими для людського мислення віддавна. В давній філософії історії мали місце тісно пов’язані між собою філософські елементи з теологічними [Там само. — S. 40]. Їх розмежування відбувалось протягом багатьох століть. Остаточне виокремлення їх в самостійні частини здійснив французький філософ Р. Декарт, який під час пошуків наукової певності вивів з системи мислення всі позарозумові елементи, куди входили міркування теологічного характеру, або ж сама теологія. Однак філософські та історіософські системи, окрім великих і цілеспрямованих зусиль найвизначніших мислителів, не дають повних, однозначних, остаточних розв’язань порушених проблем, зокрема щодо мети та сенсу історії. Тому людська думка шукає відповідей в Об’явленні Божому, яке проливає нове світло на досліджувану і зглиблювану дійсність. Світло Об’явлення виходить поза чисто розумовий досвід, дозволяє поглянути на цілість діянь Всесвіту ніби „згори” і дати відповіді на поставлені питання у світлі Божих ідей, задумів, установленого Богом порядку. Прямуючи цим шляхом розмірковувань, приходимо до початків виникнення теології історії, яка намагається побудувати систематичну і повну позицію бачення Всесвіту в розвитково-історичному аспекті. Вона хоче показати християнський, надприродний і Божий сенс усіх культур і цивілізацій, усіх релігій, держав і народів, усього історичного процесу, як загальнолюдського, так і індивідуально-персонального, сенс часу і всього макро- та мікркосмосу.

Термін „теологія історії” (*die Theologie der Geschichte*) перший раз вжив німецький методолог історії Йоган Густав Дройзен (1808 – 1884) у 1843 р. в контексті історіософських роздумів. До загального вжитку цей термін увійшов у тридцятих роках минулого століття, спочатку в Німеччині, а пізніше у Франції. Суто в теологічному конструюванні предмета цієї нової галузі науки, зокрема у

визначенні формального предмета, можна виділити три групи, що визначають предмет теології історії, тобто те, чим вона займається. Прихильники першої теорії зводять теологію історії до догматичної науки про Боже Провидіння. З Об'явлення та Біблії теологи видобувають твердження, які свідчать про задуми Провидіння, передовсім задуми щодо спасіння, та зіставляють ці дані з фактами, що мали місце в історії, фактами, які реалізували це спасіння в історії, а також шукають „слідів” цього Провидіння в загальному розвитку подій. Друга група підкреслює, що теологія історії – це наука про істоту та сталі властивості дії Бога в історії людства. Цей напрямок мало в чому відрізняється від першого, але акцентує і шукає певні „правила” в історії світу. Третя група бачить теологію історії як теорію екзистенції людини у відношенні до Бога (до цієї теорії найбільш наближений був і Микола Бердяєв (1874-1948)) [Зеньковський В.В. История русской философии: В 2-х тт., 4-х чч. — Л.; 1991. — Т.1, ч.1. — С. 221].

Найбільш відповідною для нас видається остання теорія, яка зводиться в загальному до теологічної антропології, котра має екзистенційне підґрунтя. Через це такого роду представлення предмета теології історії найбільш реальне та інтегральне. Вона охоплює як дії Бога, що мали на меті спасіння всього, так і цілісність образу Всесвіту, включно з прапочатками, створенням і кінцем усього буття. Теолог Ч. Ст. Бартнік так дефініює теологію історії: „Теологія історії – це та частина теологічної науки, яка досліджує і формулює цілість історичних подій як в індивідуальному, так і в суспільному вимірах (або: реалізація людської істоти в екзистенційній площині), а також інших, пов'язаних з відношенням до надприродного світу подій у світлі даних, що походять з Об'явлення і натурального (природного) пізнання” [Bartnik Cz. S. *Teologia historii*. — Lublin; 1999. — S. 44].

Теологія історії проливає нове світло на саму структуру теології в загальному, а також усієї християнської думки. Особливий розвиток цієї ділянки теології зауважується після другої світової війни, коли, властиво, формально новому напрямку думки надано назву „теологія історії”, відрізняючи її від філософії історії [Там само. — S.58]. Йдеться тут скоріш про систематизування тогочасної науки, формулювання докладної дефініції, методів науки і, передовсім, побудування християнського погляду на історію людськості, культури в світлі Божого Об'явлення. Сенсом історії, розвитку людських цивілізацій, суспільств, питаннями: чи історія підлягає певним правилам, чи можна взагалі говорити про певні правила, — займається і філософія історії, історіософія. Після війн спостерігається велике зацікавлення історіософськими питаннями.

Не залишились осторонь і християнські мислителі, слушно підкреслюючи, що на історію людства дивитись у загальному і творити з цього системи, опираючись лише на філософії, соціології, історичні науки, – неможливо. Потрібно підходити до цього питання цілісно, тобто будувати свої концепції, опираючись також на теологію, яка черпає свої дані з Об'явлення Божого й Авторитету Церкви. Теологія історії не відкидає досягнень природничих і філософських наук, а навпаки, часто використовує їх дослідження,

надбання, здобутки, теологія історії хоче їх доповнити. Вона не цілком нова наука. Її початки сягають Старого Завіту. Чудову християнську концепцію історії опрацював ще апостол Павло. Згідно з його думками, початком історії є створення людини, Христос – її середина, а остаточний Суд Божий – її кінець. Цікавий факт, що Бердяєв також приймав практично таку ж концепцію історії, лише за початок він брав гріхопадіння людини, момент, коли у світ увійшов час, тобто коли формально почався відлік часу. До того, як про себе заявив геніальний філософ і теолог історії Августин, уже багато задатків, започаткувань, думок, напрямків для теології науки подали інші християнські мислителі; зокрема Іринеї, Климент Александрійський, Оріген, Євсевій Кесарійський, Григорій Ніський та інші. Під впливом розвитку історичного матеріалізму на початку ХХ століття теологія історії здобуває надзвичайний розголос і зацікавлення, появляється велика кількість поважних досліджень і публікацій на цю тематику [Pechnik A. Zarys filozofii historii. — Lwyw, 1925. — S.9-33]. В них багато місця присвячується докладному окресленні предмета нової ділянки науки та її методам. Багато хто намагався применшити значення теології історії, інші намагаються привести її до відокремлення і перетворення в окрему науку. З цією метою її предмет відокремлюють від історичних наук: всесвітньої історії, соціології, філософії і навіть теології як такої, а також від філософії історії. Загально обговорюється питання натуральних і надприродних чинників історії, підметів, прав, вартостей та сенсу. Їх висвітлюють або з боку самої філософії, або ж з погляду Св. Письма і традиції. Причому береться до уваги історія як цілість або хоча б її більші за обсягом періоди [Gyrski K. Nowe pryby historiozofii // Znak. — 1952. — №7. — S.233-254].

Науковий характер теології історії наштовхується на певні методичні труднощі, наприклад: як можна теологічно підходити до справ, речей, які не відносяться до Бога? Багато хто висвітлює лише посередньо теологічний характер історії або за допомогою доповнення філософії, або приймаючи натуральний взаємозв'язок історичних фактів з об'явленими Божими правдами. Найчастіше вживається метод, який можна назвати звичайним пристосуванням Об'явлення до історії.

Не меншою проблемою є предметне сприйняття відносин надприродної дійсності до історії. Це взаємовідношення висвітлюється загально: як свята історія і земна історія, або більш докладно: Бог та історія, Церква та історія чи також християнство та історія. Зазначається, що з історії знаємо про факти інтервенції Бога в історію людини. Ці факти є предметом віри, від сприйняття яких залежить спасіння людини. Історія складає природну площину, з якої черпаємо більш певне пізнання фактів надприродного характеру, ніж з оточуючого нас природного світу. Відповіді тут ідуть у тому напрямку, що історія – це не лише зібрання фактів, подій, творчості, здобутку людськості, вона вказує на сам факт існування Бога, на певну спільно пов'язану цілеспрямовану дійсність, яка творить цілісну гармонію, котра, в свою чергу, вказує на вище керівництво в історії. Історія вказує нам на когось, хто знаходиться поза нею.

Вона не є чимось іманентним, але вимагає трансцендентної цілі і остаточної причини.

Звідси загальний стосунок Бога до історії відображається в слові синергія, тобто співдії в ділянці історії двох світів – Божого та людського [Синергія: Релігійознавчий словник / За ред. проф. А. Колодного, Б. Любовика.- К.: Четверта хвиля, 1996.- С.305].

Як філософія, так і теологія шукає відповіді на питання про сенс історії. Можна сказати, що шукають його для визначення мети людини з погляду цих наук, і то переважно мети людини як особи. Одні вказували її як саму людину (мета людини – сама людина), інші більш конкретизували і стверджували, що нею є досконалість і щастя людини. Так стверджували І. Кант – прихильник першого погляду і Ф. Савіцький – прихильник другого погляду.

У галузі суспільства історія має лише підсумувати думку про взаємозв'язок нитки подій історії в напрямку створення досконалого і щасливого суспільства в духовному плані, до складу якого увійде все, що створила людина протягом віків, за винятком того, що піддалось руйнації, поразкам. Мета кожної людини, як і суспільства, стає ще більш зрозумілою в природній площині, в світлі історичного факту християнства. Теологічний підхід більше підкреслює, що існує певна мета історії, яка була закладена Богом, – реалізація євангельського ідеалу і будівництва Царства Божого [Бердяев Н.А. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы. — Париж; 1969. — С.132-138; Bartnik Cz. S. Teologia historii. — Lublin; 1999. — S.67]. Тому остаточно Бог виступає як хронологічний і метафізичний кінець історії, її межа.

У ситуації сьогоденного світу жодна система мислення чи світогляду, яка намагається відобразити всю дійсність, не залишається осторонь синтез, що їх створюють сучасні тенденції чи течії інших ділянок наук, хочуть використати їх у власних роздумах і побудовах декотрих власних фундаментальних тез, інтерпретувати з власного погляду. В цей спосіб сьогодні вже не зупиняються на звичайному представленні історичного матеріалу, який подають чисто історичні науки, котрі все частіше охоплюються загальною назвою „фізика історії”, відрізняючи від набираючих темпи свого розвитку філософії історії і теології історії. „Фізика історії” займається історією людини з ніби фізичного, зовнішнього погляду, подаючи лише опис історичних подій та їх пояснення за допомогою психофізичних причин, як, наприклад, процес і умови розвитку якоїсь держави, культури, окремого історичного явища, наприклад, французької революції.

Філософія історії підходить до питання історії глибше, сягає до остаточних причин усіх великих подій, досліджує причини виникнення історії, шукаючи їх, наприклад, в особі, народі, природному або суспільному середовищах, у створеному або в Бозі. Вона з'ясовує правила історичного процесу: чи він розвивається в залежності від волі людини? Чи керується правилами природи? Вона досліджує також остаточну мету і сенс поодиноких історичних процесів, наприклад, культури, релігії, якоїсь епохи або історії як одного цілого.

Історіографічні системи не дають вичерпних відповідей щодо мети і смислу історії. Тим часом питання про сенс діянь світу стає дедалі актуальнішим і вимогливішим. Тому не дивно, що людська думка шукає відповідей на це питання в інших площинах, зокрема в Об'явленні Божому, яке зберігає і якого навчає Церква. Воно дає можливість розкрити новий погляд у висвітленні дійсності, також і земної, природної, виходить поза створений світ, чого не мають змоги вчинити природничі науки, як і не можуть з'ясувати все остаточно. Відтак, приходимо до виникнення так званої теології історії (не плутати з історією теології – Г. Р.), яка має на меті усунути прогалини в розв'язках питань філософії історії [Bartnik Cz. S. *Teologia historii*. — Lublin; 1999. — S.71].

Пунктом виходу для теології історії не може бути ні наука про саму істоту речі, ні наука про саме лише існування. Ним є наука про співзалежні елементи дійсності, тобто про істоту та існування водночас, іншими словами, теологія з'ясовує дійсність, яка має свою істоту, реалізовану в конкретній постаті, тобто має існування, що розвиває в часі свою динаміку. Створена дійсність залежить до певної міри від дійсності нествореної, тобто від Бога, як у площині істоти, так і існування. Під час, коли Боже Буття окреслює істоту так, що сам Бог не може її змінити, то існування кожної речі, згідно теологічного мислення, залежить від Його волі. З цього лише пункту, на його думку, бачення історія світу стає можливою. Фактично вона постає як реалізація вічного і цілком вільного Божого плану, задуму.

Під історією розуміємо лише „те, що відбувається” (лат. *res gestae*), діяльність людини як самостійної, вільної і суспільної істоти (загальна історія світу). Тому розвиток Космосу та природи цікавлять теологію історії лише „*per accidens*”, наскільки він являє певне тло для людської діяльності, якщо він впливає на історію людства і узалежнює її від своїх дій. Тому теологія історії в кінцевому результаті займається передовсім гуманістичною ділянкою історії, історією людства, його впливом на історію [Bartnik Cz. S. *Przegląd giywnych zagadniec wspiyczesnej katolickiej teologii historii // Ateneum Kapiacskie*. — 1957. — T.54, №49. — S.182].

В стисломому значенні теологія історії займається найважливішим відрізком людських діянь, стосунку людства до Бога, де історія, з одного боку – дія самого Бога, який інгерує в дочасний, природний світ, а з іншого – наслідок тієї чи іншої поведінки людини щодо дії Бога протягом історії (свята історія). Свята історія є основою загальної історії, її метою і сенсом. Особливий розділ святої історії – християнство, зокрема Церква. Християнство і Церква мають цілком історичний характер, історія знаходиться біля витоків їх походження, у завданні їх місії та завданнях на майбутнє, тобто провести людство через дочасний світ до вічного (історія Церкви).

Усі історичні площини (космічна, загальна, свята і церковна) потрібно розглядати в теології історії під кутом Божого сенсу, тобто пізаного з Об'явлення. Ці площини відносяться до Бога в різний спосіб і в різному ступені. Очевидно, що найближче тут стоять свята і церковна історія, але можна в світлі Об'явлення Божого підходити і до інших площин, які разом з іншими складають

установлений у світі порядок, хоча самі в собі вони натуральні елементи і спрямовуються до однієї надприродної мети. Тома Аквінський навчав, що до Бога відноситься не лише те, ким людина є, але й те, що вона може і що має, що знаходиться в межах її впливу, тобто усі чинники, які її співтворяють, усі наслідки її праці, те, що оточує, – техніка, мистецтво, культура, діяльність. Це все зображується в світлі висновків, що випливають з об'явлених правд Божих. У світлі Об'явлення знаходимо властивий і повний ракурс бачення дійсності, як дочасної, земної, так і надприродної.

Відомий сучасний англійський філософ Р. Дж. Колінгвуд вважає, що історичне мислення відображає дійсність під кутом історії і є новою дорогою пізнання поряд з математичним, природним і теологічним мисленням.

Значимо, що теологічний метод не можна сплутувати з історичним і філософським. Найбільше упереджень до філософії і теології історії виникає саме через змішування в них цих трьох методів або ж через використання невластивих методів. Багато теологів історії використовувало фантазійні роздуми про історію, опираючись на доволень застосований історичний метод. Інші, зокрема некатоліцькі теологи, використовували метод, зближений до природничих наук, який сьогодні підкоряє собі прихильників, і пробують дивитись на історію як на природний процес, керований правилами необхідності.

Відповідним методом теології історії буде, без сумніву, антропологічний метод, оскільки предметом, який вирішує і зумовлює метод, залишається людина, вільна і суспільна істота [Bartnik Cz. S. *Teologia historii*. — Lublin; 1999. — S.79]. Тут не використовуються лише методи звичайної історичної науки, яка сягає тільки до найближчих причин діянь світу. Історичний метод допомагає теології історії в тому плані, що дає їй властивий матеріал, конфронтуючи і перевіряючи певні тези, тому застосовується на нижчому, елементарному етапі. Якщо звернути увагу на те, що християнська думка охоплює всю дійсність, статичну і динамічну, а статичний і динамічний елементи зрештою складають одне буття, то треба прийняти, що в теології історії, яка займається тим же самим буттям, можна використовувати загальний теологічний метод [Zielicki Z. *Polskie metodologie historii a historia Kościoła // Państwo – Kościół – Niepodległość / Red. J. Ziyiek, J. Skarbek*. — Lublin, 1986. — S.108]. Це підтверджує сама традиційна теологія, яка містить у собі багато правд і думок з історичної проблематики, наприклад, про створення світу і людини, боротьбу добра і зла в історії, Втілення Божого Слова (Ісуса Христа), існування Божого Провидіння та ін. Метод теології історії застосовує також допоміжні філософські методи в такому ж значенні і ступені, як це чинить загальна теологія [Bartnik Cz. S. *Metodologia teologiczna*. — Wyd.2. — Lublin, 1998. — S.68]. Оскільки загальний теологічний метод використовує передовсім систему понять, які відображають істоту речі, необхідно її доповнити певними додатковими елементами, тому що з предметом теології історії пов'язане зображення істоти чогось (дійсності, речі) під кутом екзистенції, які не вкладаються в загальні рамки понять та способу мислення [Там само. — S.70-71].

Теологія історії намагається прочитати і вказати „знаки” історії людства,

спостерегти „вищі знаки” і теологічний сенс у цілості діянь світу, від початку до кінця, у всіх цивілізаціях, релігіях, народах, державах, культурах, ділянках життя, віднайти і довести хоча б один Божий знак в історії, що може дати людині більшу користь і послугу, ніж усі науки разом узяті, оскільки допоможе віднайти властиву дорогу і мету існування.

Людям, які менш докладно знайомі з теологією історії, ця сфера видається певною фантазією або, в ліпшому випадку, другорядною галуззю теології. Так думають передовсім противники відношення теології до історичних фактів і використання історичного мислення і здобутків історичних наук. При цьому, однак, забувається, що дослідження та інтерпретація конкретної історичної екзистенції має більше проявів реалізму та наукового характеру, ніж статично-метафізичні дослідження давньої теології [Bartnik Cz. S. *Teologia historii*. — S.88].

Історія – в аспекті предмета, як і підмета – набуває нескінченності і позбавлена меж, що зумовлює зацікавлення і спонукає до поглиблення та пізнання. Тому філософія історії, в одному і другому аспектах, веде до теології історії, певної тео-історії, тобто підходу до теми „історії” в світлі Бога, Церкви, вічності і самотрансцендування. В цей спосіб зіставляється два світи: світ часу і світ вічності. Простіше кажучи, теологія історії – це галузь теології, яка пояснює історію людства. Вона охоплює теологію діянь (онтологію) і теологію історичної свідомості. У вужчому значенні галузь теології – з’ясування і систематизація людської історії в її релігійному аспекті, в світлі факту християнства і Об’явлення Божого, а також цілості людських природних знань, зокрема історичних наук. Відноситься не лише до історії спасіння, як це вказували: Г. Бутерфілд, Ж. Данелю, К. Льовіт, О. Кульман, але і до звичайної історії людства: П. Альтаус, Е. Сіберг, Тейяр де Шарден, Г. Марру, В. Панненберг.

Теологія історії відносно нова ділянка в науці теології. Цей напрямок виник з потреби теологічної інтерпретації історії, активізування історичного мислення, історичної авторефлексії над тим, що було і що буде. Імпульсом стала філософська думка, поява нової течії у філософії – філософії історії. Теологію історії можна назвати сестрою філософії історії, оскільки вони займаються однією і тією ж дійсністю, але застосовують різний підхід. До того ж, теологія історії охоплює ширший аспект – досліджує та вказує, крім природної, також на іншу дійсність – надприродну, перед якою філософська думка зупиняється. Нові тенденції теологічного мислення вказують на внутрішній зміст історичного процесу, на потребу задуматись над тим, що „історичне”, а не над самими фактами. Факти і події, які мали місце в минулому, лише допомагають зрозуміти щось важливе, спостерегти глибинний зміст цих подій, прочитати певні знаки, які допоможуть зрозуміти людині саму себе, вказати сенс історії і вивести з цього відповідні висновки.

На початках становлення теології історії як окремого напрямку відзначались певні несприятливі тенденції, що намагались призупинити нову думку. Цю тенденцію можна окреслити як „антиісторичну”. Існував спротив проти введення історичного мислення в теологію і допущення теологічної думки в

дослідження історичного процесу. Хоча вже існувала філософія історії, теологія історії наразі відкидалась як щось недоречне. Важливість осмислення „історичного” з перспективи надприродного все ж таки знайшла свій відголос у європейській і східній думці. Цим зайнялись не лише теологи, але й філософи, що лише збагатило пошуки і дало поштовх розвитку новій дисципліні.

ІНФОРМАЦІЇ

ЗАХИЩЕНІ ДИСЕРТАЦІЇ У 2007 РОЦІ у Спеціалізованій вченій раді Д 26.161.03 при Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за фахом – релігієзнавство

І. ДОКТОРСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Дисертація **Докаша Віталія Івановича «Трансформація есхато-хіліастичного концепту протестантської теології» на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук.** У дисертації на підставі системно-комплексного релігієзнавчого та екзегетично-герменевтичного аналізу досліджено генезис, специфіку становлення та змін еволюційних форм протестантського есхато-хіліазму, основоположні парадигми його розвитку. Визначено провідні складові есхато-хіліастичних вчень, здійснено їх структурно-функціональний аналіз. З'ясовано специфіку протестантського хіліазму/міленіалізму, проведено класифікацію його основних теорій. Доведено, що в розвитку системи есхато-хіліастичних ідей прослідковуються певні закономірності, взаємозв'язки та логічна послідовність. У результаті цього зроблено висновок, що засадничі принципи ранньохристиянських есхато-хіліастичних уявлень отримали своє обґрунтування і певну реалізацію в епоху Реформації, знайшли доктринальне оформлення в пізньопротестантських віровченнях та реінтерпретацію в дусі часу в ліберальній теології, неоортодоксії і апокаліптичних теоріях сучасного протестантизму. Робиться прогноз щодо парадигмальних тенденцій розвитку есхато-хіліазму в умовах глобалізації та загострення соціальних протиріч і духовних криз сучасного суспільства.

2. Дисертація **Княка Святослава Романовича «Український католицизм: генезис і проблеми ідентичності» на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук.** У дисертації із системно-комплексних позицій проаналізовано генезис, становлення та сучасний стан українського